

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2020.10-3.08>

Петров С.Є.

к.ю.н., докторант

Науково-дослідний інститут публічного права

АДМІНІСТРАТИВНА ПОСЛУГА ЯК КРИТЕРІЙ ВИЗНАЧЕННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ ГОЛОВНОГО СЕРВІСНОГО ЦЕНТРУ МВС УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Положенням про Головний сервісний центр МВС, затверженому Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 07.11.2015 р. № 1393 [1] визначено завдання, функції, права Головного сервісного центру, проте, не йдеться про підвідомчість питань, які є колом його компетенції. Нажаль, упущено і види сервісних послуг, щодо яких на цей орган покладено виконання завдань та функцій, що ускладнює правозастосування та реалізацію функцій держави у визначеній сфері суспільних відносин. Проте, визначення компетенції органу державної влади має важливе значення, оскільки визначає сферу його діяльності та відмежовує її від компетенції інших органів. Науковцями було висловлено різні підходи до розуміння поняття та визначення складових компетенції різних державних органів, але компетенції Головного сервісного центру належна увага приділена не була, що потребує вирішення. В якості робочої гіпотези нами запропоновано, що визначальним критерієм визначення компетенції органу можна визначити сервісну послугу, яка є одним із видів адміністративних послуг, що надаються органами внутрішніх справ. Та на жаль, вона не визначена у зазначеному Положенні. Тому існує проблема визначення компетенції Головного сервісного центру МВС та його визначальних критеріїв та елементів, які є достатніми для відмежування від компетенції інших органів державної виконавчої влади.

Стан дослідження. Питання «компетенції» органу державної влади було предметом багатьох науковців, які внесли вагомий внесок

у сферу дослідження цієї категорії. Серед них: В.Б. Авер'янова, Л.Є. Кисіль, О.М. Бандурки, В.В. Юровської, В.Ф. Сіренка, М.В. Джафарової, Т.О. Коломоець, С.В. Ківалова, В.К. Мамутова, А.Т. Козюка, О.П. Рябченко, Ю.О. Тихомірова, Д.М. Чечот, Ю.С. Бахтіної, В.К. Колпакова, Б.М. Лазарева, Є.Б. Кубка та ін. Їх висновки та пропозиції щодо поняття компетенції, ознак та характерних рис, визначення елементів стали фундаментальними для подальших наукових розвідок в сфері адміністративного права.

Проте, в дослідженнях науковців, які присвятили свою увагу розвідкам у сфері сервісних послуг, належна увага цьому питанню приділена не була. Це закономірно, адже предметом їх досліджень були або адміністративні послуги, або діяльність з їх надання, або сервісна діяльність сервісних центрів МВС. Серед них: дисертаційні дослідження В.В. Петьовки «Правове регулювання надання адміністративних послуг в Україні» (2014 р.), Циганова О.Г. Адміністративні послуги у сфері правоохоронної діяльності України (2018) [2], Рибінської А.П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності з надання сервісних послуг МВС України (2019) [3], Мозгового О.О. Адміністративно-правові засади діяльності сервісних центрів МВС України (2019) [4], Сосновик О.О. Діяльність органів внутрішніх справ щодо надання адміністративних послуг : організаційно-правові питання (2008) [5], Циндря В.М. Організаційно-правові засади надання адміністративних послуг органами внутрішніх справ України (2011) [6].

Мета статті. Метою дослідження є визначення компетенції Головного сервісного центру МВС на основі аналізу адміністративних послуг, які надаються ним, аналіз поглядів науковців щодо цього питання та встановлення достатності критерію «адміністративної послуги для визначення компетенції цього органу».

Виклад основного матеріалу. За визначенням Д.Ю. Записного, на сьогоднішній день основною тенденцією залишається створення сервісної держави, функціонування якої ґрунтується на принципах ефективного та прозорого державного регулювання у сфері надання адміністративних послуг. Притому, за його визначенням в усіх демократичних країнах базові адміністративні послуги надаються, як правило, органами місцевого самоврядування або віддані на аутсорсинг. На його переконання Україна повинна рухатися в цьому напрямку, що стане запорукою якісних послуг, унеможливить корупцію та надасть рівні умови для споживачів адміністративних послуг [7, с. 22].

В правовій науці категорія «послуга» визначається по-різному. Науковці у пошуку характерних ознак, властивих їй, намагалися запропонувати їх перелік та дати власне визначення, адже нормативне визначення послуги наразі відсутнє. Так, Д.І. Степанов визначає послугу як різновид об'єктів цивільних правовідносин, що виражається у вигляді правомірної операції, низки доцільних дій виконавця або у діяльності, що є об'єктом зобов'язання, яка має нематеріальний ефект, несталий речовий результат або уречевлений результат, пов'язаний з іншими договірними відносинами, і характеризується властивостями здійсненності, невід'ємності від джерела, миттєвої споживаності, неформалізованості її якості [8, с. 217]. Н.В. Дроздова також визнала послугу дією, вираженою в конкретному корисному результаті, що створений працею особи, проте, нематеріальної (неуречевленої) за формою, який невідокремлюваний від діяльності його виконавця і становить

об'єктивно досяжні зміни у зовнішньому світі або стані суб'єкта (духовному, фізіологічному чи психологічному) [11, с. 14]. Спрощене бачення наразі запропоноване Н.В. Федорченко, який під послугою розуміє діяльність, яка здійснюється для виконання цивільного обов'язку і не пов'язана зі створенням майнового блага [9, с. 241].

Сферу застосування категорії «послуга» було значно розширено, особливо в контексті надання «публічних» чи «адміністративних послуг».

Наразі поняття, дане в ст. 1 Закону України «Про адміністративні послуги» не дає можливості визначити їх правову природу, адже визначення, що нею є результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону характеризує лише її загальні риси.

Так, В.Б. Авер'янов обґрунтовував недоцільність застосування терміну «управлінські послуги» потребою акцентувати не «владно-організаційний» аспект діяльності, а визначення суб'єкта (органа публічної адміністрації). З цього ним робився висновок щодо найбільш доречного варіанту застосування категорії, яка кращим чином відповідала спрямованості організації діяльності публічної влади у відносинах з приватними особами – категорії «адміністративні послуги». Оскільки усвідомленою є потреба покладання обов'язків саме на державу, то доречним є застосування категорії, яка б визначала функціональне забезпечення сучасних вимог до демократичної держави – слугувати інтересам людини і бути відповідальною за виконання покладених на неї обов'язків [10, с. 126].

О.Г. Циганов узагальнив наукові підходи до вирішення окремих дискусійних питань щодо правової природи адміністративних послуг в сучасних реаліях розвитку українського суспільства та державності. Він констату-

вав остаточний поділ предмету адміністративного права на дві частини: «правлінську складову» та «публічно-сервісну» (від англ. *to serve* – служити) (обслуговуючу). Водночас, він підтримав позицію тих вчених, які визначали метою надання адміністративних послуг забезпечення конкретним приватним особам належних умов для ефективної реалізації та захисту їхніх прав і охоронюваних законом інтересів. Таке забезпечення є можливим саме в правовідносинах відносинах, що складаються під час діяльності відповідних публічно-владних органів в їхній взаємодії з особами приватного права [2, с. 32].

Водночас, підтримуючи позицію О.Г. Циганова і визнаючи її обґрунтованість у висновках, що досліджувані відносини, які він називає «публічно-сервісні», на відміну від управлінських відносин, мають несубординаційний характер, схилиємося позиції, що в цих аргументах допущено важливе упущення. Так, він визначає, що «публічно-сервісні» відносини не передбачають одностороннього впливу уповноваженого суб'єкта на підвладний об'єкт, а є їх двосторонню взаємодією. Розуміємо це як «авторську опечатку», адже взаємодіяти можуть суб'єкти, а не суб'єкт і об'єкт. Тим більше, що йдеться про «підвладний об'єкт». Навряд чи автор під «об'єктом» мав на увазі «суб'єкта приватного права». Адже в наступних аргументах він визначає, що «суб'єкт владних повноважень має право вимагати від приватної особи виконання конкретно визначених обов'язків, себто її належної поведінки, так і приватна особа має аналогічне право стосовно зазначеного суб'єкта» [2, с. 32].

В контексті взаємодії непідвладних суб'єктів він наближається до визнання їх рівними учасниками відносин з приводу здійснення публічно-сервісних послуг. Йдеться про відомі цивільному праву зобов'язальні відносини, які можуть бути взаємо кореспондованими і являти собою єдине цілісне зобов'язання [12, с. 247-250]. Водночас, за його визначенням приватна особа в оновленому адміністративному праві повинна позиці-

онуватися як головний адресат виконуваних публічною владою обов'язків (шляхом надання публічних послуг) [15, с. 247–250].

Звернувшись до праць представників цивільного права, ми звернули увагу на працю Н.Ю. Голубевої, яка, ґрунтуючись на доводах В.В. Кулакова [14, с. 77] дійшла висновку, що спільна мета зобов'язання повинна визначатися метою кредитора в отриманні блага, оскільки він є «сильною» стороною й ініціює розвиток самого зобов'язання в його активній [13, с. 386].

Та, екстраполюючи ці висновки на сферу надання публічних послуг визначаємо, що вони мають притаманні їм особливості, зокрема: 1) «сильною стороною» такого правовідношення є все ж таки, не приватна особа, а саме суб'єкт владних повноважень; 2) зміст такого зобов'язального правовідношення визначається виключно нормативно, положення якого є наслідком імперативного методу правового регулювання, властивого адміністративному праву.

В.К. Колпаков визначив, що державно-владні повноваження є основною юридичною ознакою державного органу. Саме тому орган державної виконавчої влади є носієм державної виконавчої влади, який реалізує компетенцію в визначеній державою на основі нормативно-правових актів сфері державного управління і має нормативно визначений юридичний статус органу державної виконавчої влади [16, с. 91].

Безперечно, що Головний сервісний центр МВС наділений такими ознаками. Так, Положенням про Головний сервісний центр МВС [1] визначено, що він організовує діяльність РСЦ, здійснює контроль за їх діяльністю, надає їм організаційно-методичну і практичну допомогу та здійснює їх інформаційно-аналітичне, матеріально-технічне та фінансове забезпечення. Основними завданнями (сферою регулювання суспільних відносин), щодо яких державою визначено потребу публічного адміністрування через визнання необхідності контролю небезпек

та управління ризиками, є: 1) реалізація державної політики у сферах надання адміністративних та інших послуг, безпеки дорожнього руху та перевезення небезпечних вантажів, забезпечення у визначеному порядку державного контролю за додержанням суб'єктами господарювання та іншими суб'єктами вимог законодавства в цих сферах, моніторинг у визначений законодавством спосіб дотримання суб'єктами господарської діяльності та іншими суб'єктами норм, правил та стандартів у відповідній сфері; 2) здійснення контролю за відповідністю конструкції, комплектації та обладнання транспортних засобів, номерних знаків транспортних засобів нормам і стандартам та погодження відповідної нормативно-технічної документації; 3) забезпечення державного обліку зареєстрованих транспортних засобів, видачі (обміну) посвідчень водія, ДОПНВ-свідоцтв про підготовку водіїв, свідоцтв про підготовку уповноважених з питань безпеки перевезень небезпечних вантажів, свідоцтв про допуск транспортних засобів до перевезення небезпечних вантажів та накопичення інформації з цих питань у Єдиному державному реєстрі МВС та Єдиному державному реєстрі транспортних засобів; 4) забезпечення організації та здійснення контролю за підготовкою, перепідготовкою та підвищенням кваліфікації водіїв транспортних засобів, обліком суб'єктів підприємницької діяльності всіх форм власності, що провадять таку діяльність, а також за прийманням іспитів з перевірки знань правил перевезення небезпечних вантажів автомобільним транспортом та видачею відповідних свідоцтв устанавленого зразка; 5) ведення обліку суб'єктів господарювання, які здійснюють оптову та роздрібну торгівлю автомобілями, автобусами, мотоциклами всіх типів, марок і моделей, причепами, напівпричепами, мотоколясками, іншими транспортними засобами вітчизняного та іноземного виробництва і їх складовими частинами, що мають ідентифікаційні номери, а також забезпечення їх у встановле-

ному порядку номерними знаками для разових поїздок (далі – спеціальна продукція), бланками актів приймання-передачі транспортних засобів та їх складових частин, що мають ідентифікаційні номери (далі – бланкова продукція), облікованими біржовими угодами; 6) ведення реєстру суб'єктів здійснення обов'язкового технічного контролю колісних транспортних засобів та державного контролю за додержанням такими суб'єктами вимог законодавства в цій сфері шляхом моніторингу інформації, що передається суб'єктами проведення обов'язкового технічного контролю транспортних засобів до загальнодержавної бази даних про результати проведення обов'язкового технічного контролю; 7) формування загальнодержавної бази даних про результати обов'язкового технічного контролю транспортних засобів на підставі інформації про результати перевірки технічного стану транспортного засобу, що надається суб'єктами проведення обов'язкового технічного контролю, та інформації про укладення договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, які підлягають обов'язковому технічному контролю, що надається страховиками [1].

Визначаємо, що ці «завдання» ГСЦ МВС є нічим іншим, як тими видами, напрямками його діяльності, які визначають його компетенцію. А.О. Ткаченко посилається до новітнього словника іноземних слів, яким під «компетенцією» розуміється: 1) коло повноважень, наданих законом, статутом або іншим актом конкретному органу або посадовій особі; 2) коло питань, у яких дана особа має знання, досвід [17, с. 192]. Нажаль, такий підхід ставить практично знак рівності між двома різними, але близькими та взаємопов'язаними категоріями, як «компетенція» та «повноваження».

О.О. Сосновик характеризує надання таких послуг органами внутрішніх справ як публічну діяльність, що пов'язана із здійсненням владних повноважень органом (підрозді-

лом, службою) чи окремою посадовою особою за зверненням фізичної чи юридичної особи, має платний характер та спрямована на охорону, захист та реалізацію її прав, свобод і законних інтересів таких осіб і формалізована в адміністративному акті [4, с. 8]. Ним зроблено висновок, що механізм правового регулювання діяльності органів внутрішніх справ з надання адміністративних послуг охоплює дуже широке коло питань. Це дало підстави для класифікації груп відносин щодо надання адміністративних послуг органами внутрішніх справ: 1) якими врегульовано поведінка учасників таких відносин, зокрема, визначено права й обов'язки осіб приватного права як учасників адміністративно-правових відносин; 2) якими визначено правовий статус органів внутрішніх справ як суб'єктів надання таких адміністративних послуг.

В.М. Циндра надання адміністративних послуг ОВС (правоохоронними органами) розуміє також як результат здійснення ними повноважень по юридичному оформленню реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою, до яких він відносить видачу дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації та ін. [18, с. 8-9]. Визначивши критерії, за якими певний вид діяльності ОВС може бути віднесена до категорії «адміністративна послуга», він обґрунтував, що наприклад, контрольна діяльність адміністративного органу (перевірки, ревізії, інспектування тощо) є не адміністративною послугою, а одним із видів адміністративної діяльності по забезпеченню реалізації політики законності діяльності, в тому числі надання адміністративних послуг, але не самою адміністративною послугою.

Порівнюючи з дефініціями попередніх науковців, варто визначити позитивне визначення ознак адміністративних послуг, що надаються ОВС, які властиві саме їм: 1) урегульованість діяльності адміністративно-правовими нормами; 2) діяльність, яка спрямована на забезпечення публічно-сервісної мети; 3) здійс-

нення за зверненням особи приватного права; 4) наявність закріпленої нормативно-правовими актами адміністративної процедури, яка має бути дотримана при наданні адміністративних послуг; 5) наявність результату діяльності ОВС з надання адміністративної послуги – видання індивідуального адміністративного акту, яким встановлюються чи засвідчується наявність правомочностей осіб приватного права, що слугує забезпеченню їх прав, свобод та законних інтересів.

Вбачається, що і в аспекті визначення сутності адміністративної послуги допускається та ж помилка, коли науковці виділяють у якості основного лише один з аспектів. Адже суб'єкт звернення і суб'єкт надання адміністративної послуги (ОВС) вступають у правовідношення, підставою для виникнення якого дійсно є звернення особи приватного права зі зверненням до органу публічного адміністрування (органу публічної влади), до компетенції якого входить надання відповідної адміністративної послуги. З урахуванням наданих такому суб'єкту повноважень здійснюється діяльність, яка породжує результат, заради якого і звертається суб'єкт звернення за отриманням відповідної адміністративної послуги. То виникає закономірне питання – що є об'єктом таких відносин дії, блага чи дії по наданню таких благ? Не відкидаючи інших підходів. Вважаємо, що самі дії по своїй суті вже є благом, якщо вони задовільняють суб'єкти звернення. Якщо ні – то лише результат такої діяльності, оскільки суб'єкт розраховує на нього та очікує його надання. Водночас, саме благо не виникає саме по собі, поза межами такої діяльності з його надання. Тож нам видається цілком закономірним, визначаючи особливості «адміністративної послуги», що надається ОВС визнавати не саму по собі діяльність ОВС в межах наданих повноважень, а саме діяльність, яка призводить до видачі індивідуального адміністративного акту, який має правоустановче та правоохоронне значення, оскільки таким резюмується правомірність його наслідків та виникнення

відповідних прав у суб'єкта звернення чи можливість їх здійснення.

Висновок. Питання визначення достатності у якості визначального критерію компетенції Головного сервісного центру МВС сервісних послуг є доволі складним. Адже послуга є водночас, і благом, і самою діяльністю, яка споживається і має корисні властивості, і нематеріалізований результат такої діяльності. До того ж, Положенням про Головний сервісний центр МВС питання компетенції чітко не визначене, як і поняття та змісту сервісної послуги. Визначення сфери суспільних відносин: забезпечення безпеки дорожнього

руху та безпеки експлуатації транспортних засобів також не є достатнім для відмежування компетенції Головного сервісного центру МВС від компетенції інших органів. Крім того, зазначеним Положенням визначено низку функцій та завдань, покладених на цей орган, що дає підстави для розуміння, що надання сервісних чи адміністративних послуг не є єдиною функцією ГСЦ МВС, що дає підстави для висновку, що надання сервісних послуг є визначальним ідентифікатором, який відмежовує компетенцію Головного сервісного центру від компетенції інших органів державної виконавчої влади, але не єдиним.

Анотація

Метою статті є визначення компетенції Головного сервісного центру Міністерства внутрішніх справ на основі аналізу адміністративних послуг, які надаються ним, аналіз поглядів науковців щодо цього питання та встановлення достатності критерію «адміністративної послуги для визначення компетенції цього органу. У статті визначено поняття та ознаки адміністративної послуги як критерій визначення компетенції Головного сервісного центру Міністерства внутрішніх справ. Надано порівняльну характеристику адміністративної, поліцейської та сервісної послуги. Визначено, що сервісна послуга, як один із видів адміністративної послуги має риси адміністративної послуги, проте, детермінована суб'єктом її надання (системою сервісних центрів Міністерства внутрішніх справ) та сферою суспільних відносин, підданих правовому регулюванню. Зроблено висновок, що питання визначення достатності у якості визначального критерію компетенції Головного сервісного центру Міністерства внутрішніх справ сервісних послуг є доволі складним. Адже послуга є водночас, і благом, і самою діяльністю, яка споживається і має корисні властивості, і нематеріалізований результат такої діяльності. До того ж, Положенням про Головний сервісний центр Міністерства внутрішніх справ питання компетенції чітко не визначене, як і поняття та змісту сервісної послуги. Визначення сфери суспільних відносин: забезпечення безпеки дорожнього руху та безпеки експлуатації транспортних засобів також не є достатнім для відмежування компетенції Головного сервісного центру Міністерства внутрішніх справ від компетенції інших органів. Крім того, зазначеним Положенням визначено низку функцій та завдань, покладених на цей орган, що дає підстави для розуміння, що надання сервісних чи адміністративних послуг не є єдиною функцією Головного сервісного центру Міністерства внутрішніх справ, що дає підстави для висновку, що надання сервісних послуг є визначальним ідентифікатором, який відмежовує компетенцію Головного сервісного центру від компетенції інших органів державної виконавчої влади, але не єдиним.

Ключові слова: правоохоронні органи, публічні послуги, сервісні послуги, адміністративно-правовий статус, дозвільна система, компетенція, повноваження, суб'єкт владних повноважень, безпека дорожнього руху, ризик.

Petrov S.Ye. Administrative service as a criterion for determining the competence of the Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

Summary

The purpose of the article is to determine the competence of the Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs on the basis of analysis of administrative services provided by it, analysis of scholars' views on this issue and establishing the adequacy of the criterion «administrative service». The article defines the concept and features of administrative service as a criterion for determining the competence of the Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs. The comparative characteristic of administrative, police and service is given. It is determined that the service, as one of the types of administrative service has the features of administrative service, however, is determined by the subject of its provision (the system of service centers of the Ministry of Internal Affairs) and the sphere of public relations subject to legal regulation. It is concluded that the issue of determining sufficiency as a determining criterion of competence of the Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs of service services is quite difficult. After all, the service is both a good and the activity itself, which is consumed and has useful properties, and the intangible result of such activities. In addition, the Regulation on the Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs does not clearly define the issue of competence, as well as the concept and content of service. Defining the sphere of public relations: ensuring road safety and safety of vehicle operation is also not sufficient to separate the competence of the Main Service Center of the Ministry of Internal Affairs from the competence of other bodies. In addition, this Regulation defines a number of functions and tasks assigned to this body, which gives grounds to understand that the provision of services or administrative services is not the only function of the Main Service Center of the Ministry of Interior, which gives grounds to conclude that the provision of services is a defining identifier that distinguishes the competence of the Main Service Center from the competence of other bodies of state executive power, but not the only one.

Key words: law enforcement agencies, public services, services, administrative and legal status, permit system, competence, powers, subject of power, road safety, risk.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Положення про Головний сервісний центр МВС: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.11.2015 № 1393 (у редакції наказу Міністерства внутрішніх справ України від 26 листопада 2018 року № 955). URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MVS889.html
2. Циганов О.Г. Адміністративні послуги у сфері правоохоронної діяльності України: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07: адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Київ: Державний науково-дослідний інститут МВС України, 2018. 587 с.
3. Рибінська А.П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності з надання сервісних послуг МВС України: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 199 с.
4. Мозговий О.О. Адміністративно-правові засади діяльності сервісних центрів МВС України: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 222 с.
5. Сосновик О.О. Діяльність органів внутрішніх справ щодо надання адміністративних послуг : організаційно-правові питання : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Харків, 2008. 19 с.
6. Циндря В.М. Організаційно-правові засади надання адміністративних послуг органами внутрішніх справ України : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Київ, 2011. 19 с.

7. Записний Д.Ю. Історія становлення та розвитку системи надання адміністративних послуг в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2016. № 8. С. 16-24.
8. Степанов Д.И. Услуги как объект гражданских прав : монография. Москва : Статут, 2005. 349 с.
9. Федорченко Н.В. Загальні проблеми зобов'язань по наданню послуг. *Держава і право*. 2002. Вип. 17. С. 237-242.
10. Авер'янов В. До питання про поняття так званих «управлінських послуг». *Право України*. 2002. № 6. С. 125-127.
11. Дроздова Н.В. Договір про надання фінансових послуг у цивільному праві України : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Київ, 2005. 24 с.
12. Харитонов Е.О., Саниахметова Н.А. Гражданское право Украины: учеб. Харьков: Одиссей, 2004. 959 с.
13. Голубева Н.Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 456 с.
14. Кулаков В.В. Обязательство и осложнения его структуры в гражданском праве России : монография. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2010. 256 с.
15. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): Монографія / Відп. ред. Я.М. Шевченко. Київ: КНТ, 2007. 626 с.
16. Колпаков В.К. Адміністративне право України: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 544 с.
17. Ткаченко А.О. Поняття компетенції державного органу. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 192-197.
18. Циндря В.М. Організаційно-правові засади надання адміністративних послуг органами внутрішніх справ України : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Київ, 2011. 19 с.